

Baranyi Árpád: Etika vagy réalpolitika? – Az érték-, illetve a célracionális etika összeegyeztethetőségéről a gazdasági szereplők döntéshozatalában

Témák: etika, gazdaság, gazdaságetika, döntéshozatal

A közgazdaságtan uralkodó paradigmájának, a neoklasszikus iskolának alapföltevései szerint az ember racionálisan gondolkodó és önző¹ egyén, aki döntéseiben arra törekszik, hogy az általa elérhető hasznosságot maximalizálja. Ezek a feltételezések – társulva azzal a kijelentéssel, hogy a „közgazdaságtudomány értéksemleges diszciplína” –, ideológiai alapot teremtettek ahhoz a történelmi folyamathoz, amelynek eredménye a rohamtempójú technikai fejlődés, az egyre nagyobb mértékű termelés és fogyasztás, az egyéni szabadság kiteljesedése és az ember természet fölötti uralmának kiterjedése. Jogos azonban a kérdés: mindezért milyen árat kellett fizetnie az emberiségnek? (Fromm [1994]) A technikai eszközök nemcsak kényelmesebbé teszik az életet, de óriási veszélyeket is hordoznak (lásd atomfegyverek, környezetpusztítás, géntechnológia).

Az individualizmus az ember elidegenedését eredményezte mind a természettől, mind embertársaitól, mind önmagától. A fogyasztás istenítése a „fogyasztói társadalom” kategóriájába tartozó országoknál illetve társadalmi csoportoknál a „még többet és még többet fogyasztani” szindrómához, vagy a másik véglethez, a csömörhöz vezetett. A kisemmizetteknek pedig nyomort hozott, valamint azt a törekvést, hogy akár saját ökológiai életfeltételeik elpusztítása árán is, de utolérjék az előbbi csoportot. A természeti környezet fölötti uralomra törekvés egyértelműen kudarcot vallott. Ezt mutatják az ember által okozott ökológiai katasztrófák és a globális környezeti összeomlás fenyegető jelei (a sztratoszferikus ózónréteg ritkulása, a globális éghajlatváltozás veszélye, a biodiverzitás vesztesége és még sorolhatnánk). Úgy tűnik tehát, hogy az emberiség számára az út az értékesebb élethez nem a hedonista, fogyasztáscentrikus, egoista, más szóval a haszonmaximalizáló, racionális, önző individuumok törekvésein keresztül vezet.

A fentiekből következik a humán jellegű válsághoz illetve az ökológiai krízishez vezető ideológia azon kijelentésének hamissága, miszerint az önző önérdékkövetés értéksemleges kategória. Az emberi cselekvést jellemezve mindezeknél jóval többre, sőt, másra van szükségünk. Nevezetesen arra, hogy fölismerjük: gazdasági-technikai-cselekvési szabadságunk nem jogosít föl mindenre; legyünk tekintettel egymásra és környezetünkre; valamint mondjuk ki azt az igazságot, amit eddig is tudtunk: az ember egyszerre kevesebb is és több is, mint amit a neoklasszikus közgazdasági elmélet állít róla. Kevesebb, mert racionalitásának korlátai vannak, és több, mert cselekedeteiben nem pusztán az önzés és a haszonmaximalizálás motiválja. Nemcsak arról van szó, hogy nem kizárólag „neoklasszikus” tényezők motiválják az embert, hanem arról, hogy katasztrófához vezet, ha kizárólag – vagy túlnyomórészt – ezek alapján akarunk cselekedni. Az emberiség boldogabbá válásának (és egyáltalán a fennmaradásának), ezen belül pedig a hatékony gazdaságnak szükséges feltétele az etikai megfontolások beépítése a döntéshozatalba. Másrészt fontos, hogy a közgazdaságtan is elismerje, hogy diszciplínájának

¹ Bár a közgazdasági elmélet az *önérdékkövető* kifejezést használja, ehelyett a jelen tanulmányban az *önző*, illetve az *önző módon önérdékkövető* kifejezés szerepel.

alapfogalmi, kijelentési és posztulátumai éppúgy értékfüggők, mint más tudományok, különösen a társadalomtudományok hasonló kategóriái (Kieser [1995], Zsolnai [1985]).

Dolgozatomban az etikus döntések jelentőségére, valamint az ilyen döntések meghozatalának lehetőségére mutatok rá. A tanulmány fontos következtetése, hogy az erkölcsi megfontolások figyelembevételének egyik módja az lehet, ha szűrőként beépítjük őket a döntési folyamatba, és csak az etikai szempontból elfogadható döntési lehetőségeket tekintjük a választható alternatívák halmazának. A másik fontos mondanivaló szerint az etikai normák erejére utal, hogy az úgynevezett „üzleti etikát” morálfilozófiai fontolgatások nélkül, pusztán hasznossági szempontok alapján is sok gazdasági szereplő teszi magáévá. A harmadik lényeges kijelentésem szerint ez a pusztán hasznossági szempontokra épülő „etikai” magatartás kevés ahhoz, hogy szilárd erkölcsi alapot képezzen, mert ehhez az embernek transzcendens gyökerekre van szüksége.

Az etika és a racionalitás kapcsolatának néhány szempontja

„Az etika a helyes életről, vagyis a helyes cselekedetről és a helyes magatartásról szóló tanítás” (Kindler-Zsolnai [1993], 89. old.). Noha képesek vagyunk effajta definíciókat megadni, a fogalmat – éppúgy, mint bármely más fogalmat – sohasem tudjuk a maga teljességében megragadni. Az etika mibenlétét sokan sokféleképpen értelmezik. Jelen dolgozat szempontjából elegendő az etika intuitív megfogalmazását elfogadnunk. Eszerint az etika körébe – többek között – olyan fogalmak tartoznak, mint a szavahihetőség, az igazságosság, a bizalom, a hűség vagy a méltányosság, és e tényezők több szálon kapcsolódnak a gazdasági (vagy bármilyen egyéb jellegű) döntésekhez. Az egyik ilyen szál a döntések racionalitása, a másik pedig a különböző racionalitásokra épülő etikák (deontológiai, illetve következményetika) léte. A továbbiakban ezekkel a szálakkal foglalkozunk.

Érték- versus célracionalitás

A racionalitás egyik alapvető fontosságú tipologizálását Max Weber végezte el. Weber a társadalmi cselekvés mozgatórugóit keresve a következő tényezőkre mutatott rá: „*Minden egyéb cselekvéshez hasonlóan a társadalmi cselekvés lehet 1. célracionális: ekkor a cselekvést az határozza meg, hogy a cselekvő milyen viselkedést vár a külvilág tárgyaitól és más emberektől, és ezt a várakozást racionálisan kiválasztott és mérlegelt egyéni céljainak sikeres eléréséhez »eszköznek« vagy »feltételnek« használja; 2. értékrationális: a cselekvést valamilyen magatartás etikai, esztétikai, vallásos vagy bármi néven nevezendő ön-értékébe vetett hit határozza meg, a sikertől függetlenül; 3. affektív: különösképpen emocionális, a cselekvést tényleges affektusok és érzelmi állapotok, 4. tradicionális, a meggyökeresedett szokások határozzák meg.*” (Weber [1967], 55. old.)

Noha – amint azt Weber meg is jegyzi – ezek a motivációtípusok nem jelentenek teljes körű felsorolást, továbbá elkülönülten, keveredés nélkül szinte sohasem fordulnak elő, arra nagyon is alkalmasak, hogy rávilágítsanak az emberi cselekvés motivációjának többdimenziós voltára és etikai tartalmára, ami többé-kevésbé körülírható. Az etikai tartalom létezése miatt képzelhető el olyan helyzet, amelyben a döntéshozó *értékrationálisan* cselekszik, vagyis úgy, hogy „*az előrelátható következményekre való tekintet nélkül azt teszi, amit a kötelesség, a méltóság ... vagy bármiféle »ügy« fontossága parancsol neki*” (Weber [1967], 56. old.). Mi itt csak az értékrationális etikai összetevővel foglalkozunk, de kapcsolódási pontjai az esztétikai és egyéb szempontokkal is könnyen megtalálhatók.

Az értékracionalitás közgazdasági „ellentettje” a célracionalitás, amely megegyezik a hagyományos értelemben vett közgazdasági racionalitással (lásd a költség-haszon elemzést). Erről Weber így ír: „*célracionálisan cselekszik az, aki cselekvését célok, eszközök és mellékkövetkezmények szerint irányítja s emellett racionálisan egybeveti az eszközöket a célokkal*” (Weber [1967], 56. old.). Weber a kétféle racionalitást szembeállította, és kijelentette, hogy nincs közös nevezőjük: a „*célracionalitás álláspontjáról nézve ... az értékracionalitás minden esetben irracionális, és pedig annál inkább, minél inkább abszolút érték rangjára emeli azt az értéket, amelyhez a cselekvés igazodik. Minél öncélúbbnak fogja fel a cselekvő az abszolút értéket (a tiszta érzést, a szépséget, az abszolút jóságot vagy a kötelességtudást), annál kevesebbet törődik a cselekvés következményeivel.*” (Weber [1967], 57. old.)

Valójában azonban a kétféle racionalitás összekapcsolható, s ezt maga Weber is elismeri. Eszerint döntésünknek nem kell a kétféle racionalitásnak egyidejűleg megfelelnie, hanem elég, ha a döntés megfelelő fázisaiban csak az egyik fajta racionalitáskritérium kielégítésére törekszünk.²

Racionalitásunk korlátozott

Jelentős döntések meghozatalakor elégtelen a pusztán célracionalitásra való törekvés. Egyrészt nem is létezik tökéletes célracionalitás, másrészt pedig még a tökéletes célracionalitás sem lenne elegendő a minden (értsd: hasznossági, erkölcsi, esztétikai) szempontból helyes döntés meghozatalához.

A racionalitás viszonylagos fogalom: mindig csak egy adott normatív döntéseméleti modellhez viszonyítva lehet azt állítani, hogy egy döntéshozó racionális (azaz megfelel a modell racionalitási kritériumainak), avagy sem (Kindler [1991]). Mindazonáltal – anélkül hogy a részletekbe bocsátkoznánk – mindenképpen elmondható, hogy a racionális közgazdasági döntéshozatalakor teljesülnie kell(ene) a következő föltételeknek:

- (I) a célok és szándékok tisztázottak;
- (II) az alternatívák és következmények gondosan föltérképezettek;
- (III) higgadt, körültekintő mérlegelés;
- (IV) a döntés figyelmes megvalósítása (Zsolnai [1989], 36–37. old.).

A tökéletes racionalitásról Herbert *Simon* óta tudják a közgazdászok, hogy nem létezik (jóllehet az emberrel foglalkozó más tudományágak számára ez már jóval korábbról ismert volt). A *korlátozott racionalitás* fogalma viszont, ha nem is minden irányzatban, de eléggé elterjedt mára a közgazdaságtanban. A korlátozott racionalitás elmélete az ember kognitív korlátait hangsúlyozza, azt, hogy a döntés során nem tudjuk az összes releváns információt megszerezni; vagy ha meg is szerezni, az agyunk nem lenne képes az földolgozni; illetve képtelenek vagyunk a helyes döntési alternatíva megtalálására és megvalósítására; valamint, hogy a döntések során az optimalizálás lehetetlen, ehelyett az emberek kielégítő döntésre (az első „útjukba eső” jó megoldásra) törekednek. Etikai szempontból a korlátozott racionalitás felismerése azért nagyon jelentős, mert megnyithatja az utat a *felelős döntéshozatal* előtt. Ha tudatában vagyunk racionalitásunk korlátaival, az két dolgot jelent: tudjuk, hogy lehetetlen

² A valóságban a döntéseink mögött rejlő különböző motivációk illetve a világról vallott előfeltevéseink egyszerre hatnak, és nem lehet őket vegytisztán szétválasztani. Jelen dolgozat szempontjából azonban célszerű úgy tennünk, mintha a különböző racionalitástípusok pengeélesen elhatárolódnának egymástól a döntéseink során.

főlkutatnunk a minden szempontból optimális megoldást □ továbbá elismerjük, hogy képtelenek vagyunk előre látni a döntéseink összes következményét. Ebben az esetben legalább esély van arra, hogy tudatosítsuk magunkban mindenhatóságunk hiányát. Mindez erkölcsileg felelős döntéshozatalra int, hogy ne veszélyeztessük fölöslegesen se önmagunkat, se embertársainkat, se pedig természeti környezetünket (aminek károsítása egyébként visszahat az emberek jólétére is). Ekkor szerepet kell kapnia az etikai szempontú mérlegelésnek, vagyis a *minimális erkölcsi követelményeket* kielégítő alternatívák számbavételének.

Deontológia versus következményetika

Visszatérve a Weber-féle racionalitáskategóriákhoz, ezek valójában kétféle etikai szélsőség megfogalmazását jelentik: a deontológiai, illetve a következmény alapú etikáét.³ A *deontológia* szó a görög *deon* főnév („az, ami kötelező, szükséges, helyes”), illetve az abból képzett határozóból (*deontos*: „ahogy lennie kell”) származik, és jelentése gyakorlatilag megegyezik a weberi, „az ügy fontosságát” hangsúlyozó értékracionalitással. Egy deontologikus beállítottságú döntéshozó például kijelentheti, hogy a következményekre való tekintet nélkül garantálni akar bizonyos jogokat vagy a jólét egy bizonyos szintjét a társadalom minden tagja számára, továbbá, hogy a természeti környezetnek is vannak bizonyos jogai, amelyeket az ember nem tiporhat sárba. Az ilyen ember belátja, hogy még a fizikailag/technikailag végrehajtható emberi cselekvésnek is erkölcsi korlátai vannak. Ha a döntéshozók ilyen alapra helyezkednének, ez a legtöbb esetben megakadályozná olyan döntési alternatívák kiválasztását, amelyek rövid távon könnyű és gyors eredménnyel kecsegtetnek, de tovagyűrrűző vagy időben késleltetett hatásaik miatt hosszú távon komoly károkat és erkölcsi problémákat okoznak. Ha például a tudomány eszközeit nem haditechnikai célokra használnák föl, vagy ha a génmanipulációknak a tudóstársadalom etikai alapon határt szabna, akkor nem kellene az emberi faj kollektív öngyilkosságától tartanunk, illetve azon töprengenünk, hogy az ember és az állat génjeinek ötvözeteként létrehozott lényt az ebédlőasztalunkhoz ültessük-e avagy az állatkert rácsa mögé, netán új mérgeket próbáljunk ki rajta.

A következményalapú etika – a deontológiával ellentétben – azt hirdeti, hogy döntéseink következményeit ismerjük (ha nem is 100%-os mértékben), és a döntés egyetlen kritériuma a várható eredmények kedvező és/vagy megvalósítható mivolta. (A „vagy”-ot azért emeltük ki, mert esetenként még a döntés kedvező kimenetele sem szempont. Ez történik például amikor a „Ha technikailag meg tudjuk csinálni, csináljuk meg!” elvet vallók létrehoznak egy új eszközt vagy eljárást, amely alkalmasint tömegpusztító hatásúvá lesz.)

Mind a deontológiai, mind a következményetikai fölfogásnak megvan a maga előnye: az előbbi a döntés felelősségét hangsúlyozza, az utóbbi a cél elérésének hatékonyságát. Azonban hátrányaik sem elhanyagolhatók: a deontológiai álláspont követője alkalmasint elrugaszkodhat a valóságtól, s az ideák világában találhatja magát, ami együtt járhat a hatékonyság követelményének teljes elvetésével. A következményetika veszélyei a korlátozott racionalitásból fakadnak: nem ismerhetjük tetteink összes következményét; „csóllátással” csak bizonyos részcélokra vagy rövidtávú tényezőkre összpontosítunk, miközben nem vesszük észre a nagyobb összefüggéseket □ illetve szilárd értékalapon nyugvó választás helyett napi politikai szempontok alapján hozunk „szélkakas jellegű” döntést. Jól példázza mindezt a bős-nagymarosi vízlépcső beruházás megkezdéséről szóló kormányhatározat, amelyben az összes említett negatívum előfordult.

³ Ez párhuzamba állítható a kantianus versus utilitarista etika problémájával is.

Látható tehát, hogy a deontológiai és a következményetika (más szóval az érték- és a célracionalitás) bizonyos értelemben egymás ellentettjei, pontosabban olyanok, mint az ősi kínai jin–jang szimbólum két fele: ellentétesek, de összetartoznak és kiegészítik egymást (Zsolnai [1989]). Mindkettőre szükség lenne a lehető legjobb döntések meghozatala érdekében – egyéni szinten éppúgy, mint csoportos, szervezeti vagy társadalmi szintű döntéseknél.

Az érték- és a célracionalitás együttes alkalmazása a döntéshozatal során

Jóllehet, szükséges lenne az érték- és célracionalitás együttes alkalmazása, ám – Weber nyomán – fölvethető a két álláspont összeegyeztethetlensége, tudniillik, hogy éppúgy nem keverednek egymással, mint az olaj meg a víz. Csakhogy – amint azt épp Weber említi – mégis elképzelhető valamiféle együttes alkalmazásuk: célracionális cselekvés esetén mindazonáltal „lehetséges, hogy az ellentétes és egybeeső célok és következmények közötti választásban értékracionalitás érvényesüljön; ekkor a cselekvés csak eszközeiben célracionális” (Weber [1967], 56. old.). Más szóval a döntéshozó a *rendelkezésre álló* alternatívákból (azaz a cél-eszköz-következmény együttesből) az értékracionalitás (itt: erkölcs) szempontjai alapján meghatározza a *szóbajövő* alternatívák halmazát. Ezek után a célracionalitásnak, azaz a cél hatékony elérésének megfelelően kiválasztja a *megvalósítható* lehetőségeket, és végül a *megvalósítandó* alternatívát. Ezzel megfogalmazzuk legfontosabb mondanivalónkat, miszerint az etikai megfontolásoknak igenis helyük van a döntéshozatalban, mégpedig az alternatívák „szűrőmodellje”-ként (Zsolnai [1989], 37. old.).

Az érték- és célracionalitás követelményeinek bizonyos mértékű összeegyeztetésére képes döntéshozatali folyamat tehát a következő:

1. az elvileg megvalósítható, azaz a *rendelkezésre álló* alternatívák (cél-eszköz-következmény együttesek) föltárása □
2. az értékracionalitás szempontjainak megfelelő, úgynevezett *szóbajövő* alternatívák kiválasztása □
3. a technikai és gazdaságossági szempontból *megvalósítható* alternatívák azonosítása □
4. a cél elérésének szempontjából legkedvezőbb, úgynevezett *megvalósítandó* alternatíva kiválasztása.

A leírt döntési folyamat nagyon fontos jellemzője, hogy morális alapon választ a rendelkezésre álló alternatívák közül. Gazdasági szervezetek döntései esetén a „*moralitás ... azt jelenti, hogy a szervezet tekintetbe veszi döntései hatását az érintett természeti környezetre és embercsoportokra, elismeri az ökoszisztémákat és az embereket mint önértékű létezőket. ... A felelős gazdálkodás tehát olyan döntéshozatalt jelent, amelyben a döntéshozók [cél – B.Á.]racionálisan választanak a morálisan elfogadható alternatívák között.*” (Zsolnai [1989], 37–38. old.)

A korábbi hasonlattal élve, igaz ugyan, hogy az olaj meg a víz nem keverednek, de ha egy pohárba öntjük őket, akkor a víz „megtartja” az olajat, azaz alapot képez a másik számára. Döntéseinkben így kellene működnie az alapot szolgáltató értékracionalitásnak, illetve a ráépülő célszerűségnek.

Az etikus döntéshozatal lehetősége a gazdasági gyakorlatban

Az eddig leírtak nagyon szépen mutatnak a papíron, de jogosan vethető föl a kérdés, vajon milyen esélyekkel indul az erkölcs a nagy gazdasági kiszorítósdiban. Az erkölcs gyakorlati

léttjogosultsága ugyanis több szempontból is megkérdőjelezhető. Először is, mondhatja valaki, hogy a piacon olyan farkastörvények uralkodnak, amelyek a mégoly jó szándékú embereket is rendszerkonformitásra kényszerítik, mivel az életben maradás érdekében maguk is kénytelenek az erkölcstelenség „normáját” követni (lásd az adócsalást, valamint a „ha nem én lopom el, valaki más majd úgyis ellopja” elvét). Másodsor, fölvethető, hogy az ember magán- és ügynevezett hivatalos szférája elkülönül egymástól: magánéletében lehet erkölcsös, de amikor kapcsolatba lép a gazdasági-társadalmi rendszerrel, akkor olyan szerepek eljátszására kényszerül, amelyek ellentmondhatnak „privát meggyőződésének”. Ez utóbbinak speciális esete az, hogy „*a hagyományos erkölcs, bár az egyéni viselkedéshez előírásokat nyújt, nem tartalmaz törvényeket a komplex társadalmi szervezet [például vállalat] viselkedésére vonatkozóan. ... [A] társadalmi rendszerekre vonatkozó erkölcsi fogalmak különböznek az egyénekétől*”, más szóval, a szervezeti erkölcs eltér az egyéni erkölcstől (Bertalanffy [1991], 55–56. old.).

Ez a Machiavelliével rokon gondolatmenet (tudniillik „a szervezet tegye, amit a rendszer parancsol neki, és ne akarjon erkölcsösködni!”) reálpolitikusi szemszögből elfogadható, sőt, vonzó is lehet. A kérdés csak az, hogy szem előtt tartva a társadalom valódi és hosszú távú érdekeit, van-e értelme az ilyen magatartásnak. Gondoljuk tovább a kérdést: léteznek-e olyan objektív erkölcsi törvények, amelyeket az ember minden körülmények között köteles betartani, vagy pedig különbséget tehetünk (sőt kell tennünk!) magánéletünk, illetve szervezetben játszott szerepünk erkölcsi között? Fogalmazzunk sarkosabban: relativizálható-e az erkölcs? Lehetnek-e hétvégi, otthoni „jó ember”, aki segít szomszédjának fölászni a kertjét, hétköznap pedig „menedzser”, aki történetesen ugyanazon szomszédját teszi ki az utcára az illető vállalkozásának bekebelezésével – hiszen a gazdaságban növekedni „necesse est”?

Ha a fenti kérdésekre merőben technikai jellegű választ adunk, akkor elmondhatjuk, hogy a világ tényleg ilyen erkölcstelén módon működik. Nem kell messzire mennünk: a mai magyar gazdaságban is elterjedt az adócsalás, kiterjedt a fekete- és a szürkegazdaság. Mindazonáltal, ha működő piacgazdaságot akarunk, akkor törvényi és intézményi eszközökkel is föl kell lépnünk e jelenségekkel szemben. A fenntartható gazdaság⁴ egyik tartópillére a bizalom. Ez beépül a szerződésekbe, ennek alapján hiszik el a szerződő felek, hogy a másik képes és hajlandó teljesíteni kötelezettségeit. Minél inkább így van ez, annál kisebbek lesznek a szerződési biztosítékok meghatározása, illetve a szerződések megszegése miatti tranzakciós költségek (Kindler-Zsolnai [1993]; Kieser [1995]).

A nyugati országok példája szerint az erkölcs beépíthető a gazdasági rendszerbe. Erre utal, hogy az utóbbi évtizedben elterjedtek az etikai kódexek, amelyekkel vállalatok, szakmai közösségek kötelezik el magukat bizonyos etikai követelmények betartása mellett, s mindez számon kérhető rajtuk. Az etikai kódexek megszületésében jelentős szerepe van a közvélemény nyomásának (lásd a környezetvédelemmel kapcsolatos etikai „fogadalmakat” a vállalatok részéről), az imagejavításnak és az üzleti szempontoknak. Mindez azt jelzi, hogy a magánerkölcs elvárásai befolyásolhatják a gazdasági szereplők viselkedését (például a környezettudatos fogyasztók részéről érkező nyomás révén). Az etikai kódexek elterjesztése és számonkérése lehet a megoldás egyik fonala a Bertalanffy által felvetett „szervezeti morál” vagy „rendszermorál”

⁴ A fenntartható gazdaság nem tévesztendő össze a fenntartható növekedés önámító és destruktív szlogenjével! Az előbbi a társadalmi méltányosságon, hatékonyságon és ökológiai korlátaink tiszteletben tartásán nyugvó gazdaságot jelent. Az utóbbi egy véges fizikai-biológiai térben minden határon túl növekvő gazdaságot jelent, ami nyilvánvaló képtelenség. Egy ilyen gazdaság működtetése egyenesen vezet az ökológiai és – ennek folyományaként – a gazdasági rendszer összeomlásához. Fenntartható (pontosabban végtelen ideig fenntartható) növekedés tehát nem létezik: a kifejezés két tagja kölcsönösen kizárja egymást.

kérdéskörre is: „*a probléma az erkölcsi kódex bővítése, a magasabb társadalmi lényegiségek belefoglalása*” (Bertalanffy [1991], 56. old.). A gazdaságban egyrészt erős az igény a pénzben ki nem fejezhető jóléti tényezők (például a méltányosság, a bizalom, a környezet védelme) iránt, másrészt pedig ez az igény a vállalatok felé gazdasági kényszerítő erőként hat. Ezt mutatja az, hogy a (gyakran csak látszólag) embercentrikus vállalatfilozófiák például egyértelműen üzleti okok miatt valósulnak meg. Fontos azonban azt is látnunk, hogy ha egy gazdálkodó szervezet a morális szabályokat pusztán üzleti érdekből tartja be, akkor nem beszélhetünk morális viselkedésről. Egy hasonlattal élve: ha egy gyerek csupán azért nem csúzlizza meg a szomszédot, mert el akarja kerülni az ebből eredő apai pofont, akkor ettől a gyerek még nem lett erkölcsös, csupán a csúzlizás „hasznait” vetette össze annak „költségeivel”.

Az üzleti motivációjú „erkölcsösségnek” ki kell egészülnie az etika önértékként való elismerésével. A nagy kérdés persze az, hogy ez a beállítottság képes-e gyökeret verni és széles körben elterjedni a társadalom, ezen belül a gazdaság fontos döntéshozatali szintjein. Véleményem szerint a helyes erkölcsi fölfogás csak akkor nyugszik szilárd alapokon, ha transzcendentális a kiindulópontja, vagyis ha istenhiten alapszik. Ez ad olyan távlatot és szemléletmódot, amellyel fölül tudunk emelkedni a mindannyiunkban rejlő és megalkuvásra hajlamos „perc-emberkén”. Bizonyára korábban is léteztek és ma is élnek közöttünk olyanok, akik pusztán humanista alapokra építkezve – tehát transzcendens megfontolások nélkül – képesek hiteles erkölcsi példa felmutatására. Azonban a felismert erkölcsi igazságokhoz történő minden körülmények közötti ragaszkodásnak elemi szükséglete, hogy az ember higgye és vallja: van Valaki, aki ismeri a világ célját és működését □ van Valaki, aki „hisz” bennünk, még akkor is, ha meggyőződésünk miatt sokan megmosolyognak bennünket □ van Valaki, aki mindig látja és értékeli, amikor a jót tesszük, még ha ezt senki sem veszi észre körülöttünk □ van Valaki, aki tudja, hogy van értelme jónak lennünk, és segít is bennünket ezen az úton. Van szikla, amelyre futóhomok helyett épülhet a házunk.⁵ Ez a szikla: Isten.

Összefoglalás

Korunkat az emberi és az ökológiai válság egyaránt jellemzi. Az agresszív, öntörvényűnek kikiáltott gazdaság, és az önző módon önérdekkövető egyének társadalma sokak elszegényedését, kevesek meggazdagodását, illetve elidegenedett és ökológiai veszélyeket teremtő társadalmat eredményezett. A gazdaság és a társadalom ilyenén alakulása részben a közgazdaságtan ideológiájára vezethető vissza. Ez a gazdasági szereplőket önző, haszonmaximalizáló egyénekként írja le, azt állítva, hogy mindezen jellemzők erkölcsileg semlegesek, továbbá, hogy az egyének anyagi haszonmaximalizálása az össztársadalmi jót szolgálja. Ez a fölfogás mára tarthatatlanná vált. Egyrészt azért, mert az ember – egyebek közt – etikus lény is, és boldogságához az erkölcs alapszükséglet. Másrészt azért, mert az ember sohasem tud tökéletesen racionálisan dönteni, illetve nem képes választásainak hatását teljes mértékben ellenőrizni □ ennek be nem ismerése vezetett az említett válságokhoz. Sem a gazdaság működésének, sem az emberiség fennmaradásának nem elégséges föltétele a pusztán gazdaságossági számításokra alapozott, önző önérdekkövetés.

Az etika úgy építhető be a döntéshozatalba, hogy erkölcsi megfontolások alapján választjuk ki a megvalósítás során szóba jöhető alternatívákat. Az etikai szempontok erejét bizonyítja, hogy a morális viselkedés a nyugati országokban egyre inkább részét képezi a „szalonképes” gazdasági

⁵ Mindezek tükrében át kell értékelnünk az etika önértékűségére vonatkozó kijelentésünket: nem az etika az önmagában vett érték, hanem Isten iránti szeretetünk, amiből aztán az etikai normák tisztelete következik. Ez a tény azonban a jelen dolgozat következtetéseit nem zavarja. A tanulmány ugyanis az erkölcs alapvető szűrő funkcióját hangsúlyozza a szóba jöhető döntési alternatívák kiválasztása során.

viselkedésnek, illetve hiánya komoly gazdasági hátrányhoz vezethet. Esély van rá, hogy a vállalatok számára az etikai normák – legalább részleges – betartása egyre inkább parancsoló szükségszerűséggé váljon. De ne ringassuk magunkat illúziókba: ha az erkölcsnorma-követés oka pusztán az, hogy „parancsra tettem”, akkor az éppúgy erkölcstelen, mintha az erkölcsi törvény megszegését parancsteljesítéssel indokolnánk. A szilárd erkölcsi döntésekhez transzcendentális alagra van szükség, közelebbről: Istenbe vetett hitre. Ez nyújt az ember számára belső szilárdságot a naponta változó körülmények és a felé érkező elvárások közepette, sőt, akkor is, ha az erkölcsös döntés következtében büntetéssel kell számolnia. Márpedig ez nem ritka eset.

HIVATKOZÁSOK

- Bertalanffy, L. von [1991]: ... *ám az emberről semmit sem tudunk (Robots, Men and Minds)*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Fromm, E. [1994]: *Birtokolni vagy létezni?*; Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kieser, A. (szerk.) [1995]: *Szervezetelméletek*; Aula Kiadó, Budapest
- Kindler J. [1991]: *Fejezetek a döntéselméletről*; Aula Kiadó, Budapest
- Kindler J. – Zsolnai L. (szerk.) [1993]: *Etika a gazdaságban*; Keraban Kiadó, Budapest
- Kindler J. – Zsolnai L. (interjú K.S. tollából) [1994]: *A gazdaságetika importja vadkeletre*; Közgazdász, 37. szám, február 11., 6.old.
- Simon, H. A. [1995]: *Altruizmus és közgazdaságtan*; Magyar Tudomány, 1. szám, 21–29. old.
- Szabó M. [1985]: *Alternatív utópia – alternatív modernizáció?*; Valóság, 10. szám, 9–23. old.
- Weber, M. [1967]: *Gazdaság és társadalom*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Zsolnai L. [1985]: *Értékfüggés, értékelés, értékutatás az ökonómiában*; Közgazdasági Szemle, 2. szám, 147–154. old.
- Zsolnai L. [1989]: *Másként gazdálkodás*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest